

1. BİLGİ YAPISI: kavramsal çerçeve

(1) Okan kitabı masaya bıraktı.

Bu tümceyi anlamlandırabilmek için öğelerinin bireysel anlamlarını ve sözdizimsel özelliklerini anlamak ve bunları birbiriyle ilişkilendirmek gereklidir. Böylece, hangi birimin hangi anlamda ve dilbilgisel işlevde olduğunu anlamak, bu yolla da tümceyi anlamlandırmak olasıdır.

(2) bırak- (Okan, kitap, masa) ⇔ (1)'in dile getirilen önerme

(2)'de (1)'in *mantık-anlamsal* (logico-semantic) anlamı belirtilmektedir. Bununla birlikte, (1)'in bütünüyle aynı mantık-anlamsal içeriğe sahip olan aşağıdaki türevleri de vardır:

- (3) a. Kitabı Okan masaya bıraktı.
b. Kitabı masaya Okan bıraktı.
c. Kitabı masaya bıraktı Okan.
d. Okan masaya kitabı bıraktı.
e. Masaya Okan kitabı bıraktı.
f. Okan kitabı bıraktı masaya.
g. Okan masaya bıraktı kitabı.
vs...

SORU: Aynı mantık-anlamsal içeriğin aktarılması için neden birden fazla tümcesel biçim olanaklıdır?

YANIT: Tümcede dile getirilen anlam, mantık-anlamsal anlam ile sınırlı değildir. Bunun dışında kullanımsal nitelikli bir anlamsal içeriği taşıyan başka bir anlamsal yapı daha vardır. Bu diğer anlamsal yapı, **BİLGİ YAPISI** olarak adlandırılır.

Tümcelerin özne, nesne ve diğer dilbilgisel birimlerinin oluşu gibi, bilgi yapısının da oluşturucu birimleri vardır:

KONU: Tümcenin hakkında olduğu birim. (eski bilgi) (topic)
ODAK: Konu hakkında söylenen(ler) (yeni bilgi) (focus)
EKLENTİ: Geriye kalan tüm birimler (eski bilgi) (tail)

Konu + Eklenti = ÖNVARSAYIM (presupposition)
Tümce = (Önvarsayım) + odak
(eski bilgi) (yeni bilgi)

Vallduvı (1992):

(Levent Orhan'a ne aldı?)

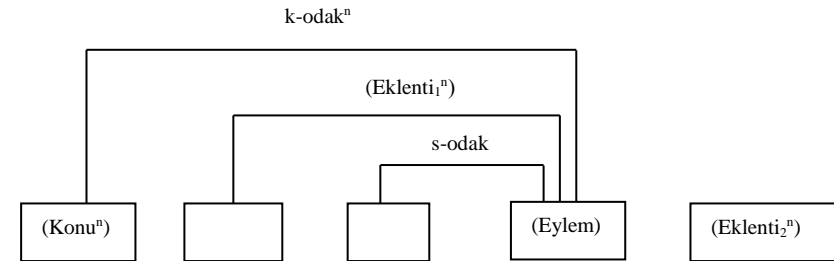
ÖNVARSAYIM		ODAK	ÖNVARSAYIM
<i>konu</i>	<i>eklenti</i>		<i>eklenti</i>
Levent	Orhan'a	BİR GÖMLEK	aldı

(Orhan'a Levent ne aldı?)

ÖNVARSAYIM		ODAK	ÖNVARSAYIM
<i>konu</i>	<i>eklenti</i>		<i>eklenti</i>
Orhan'a	Levent	BİR GÖMLEK	aldı

- BY tümcesel kullanımbilimin sınırları içindedir.
- BY dilbilgisinin özerk bir bileşendir.
- Bir tümce için BY'nin birden fazla gerçekleşme biçimi söz konusu olabilmektedir.

Türkçede BY'nin Yüzey Yapı Düzenlenişi

(İşsever, 2003)

2. KONU

Türkçede ‘Konu’nun Özellikleri

☑ Anlamsal Özellikler:

- ▶ Tipik bir konu, ‘özümlü’ (specific) AÖ’ler ile oluşturulur:

- (4) a. *Ali* okula gitti.
b. *Adam* birden ayağa kalktı.
c. *(Bu) kitabı* alabilir miyim?
d. *Bir öğrenci* kopya çekmiş.

- ▶ Literatürde tersi söylenmesine karşın, Türkçede ‘özümlü olmayan’ (non-specific) AÖ’ler de konu olabilir (İşsever, 2000, 2003):

- (5) a. *Bir hayır kurumuna* bağış yapmak istiyorum.
b. *Bir hayırsever* bana da bir araba alsın!

☑ Sözdizimsel Özellikler:

- ▶ Türkçede konular kesin olarak tümce-başında bulunur (bkz. önceki örnekler).
- ▶ Tümce-başında birden fazla konu da bulunabilir:

- (6) A: Duydun mu, Kaan Selen’i sinemaya davet etmiş.
B: *Selen’i sinemaya* Mert davet etmiş. Kaan değil.

☑ Sesbilimsel Özellikler:

- ▶ Konuların en belirgin özelliklerinden biri, *birincil tümce vurgusu* (ya da A-vurgusu) adı verilen ve ‘odak’ için kullanılan vurguyu almamasıdır. Çeşitli dillerde konular *ikincil tümce vurgusu* (ya da B-vurgusu) adı verilen daha zayıf karakterli bir vurgu alır. Konuların bu biçimde işaretlenmesi, Türkçe için ‘seçimlik’ görünmektedir. Dolayısıyla, Türkçede konular kesin olarak sözdizimsel ölçütlere göre, yani tümcedeki yerlerine göre belirlenir.

3. EKLENTİ

BY’nin eklenti bileşeni, aslında çok ilginç özelliklere sahip olmayan, daha çok konuları tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir. Önvarsayımın bir parçası olduklarından ‘konusal’dırlar ama ‘konu’ yorumu ayrı ve özel bir kullanımsal işlev taşıdığından, eklentileri konulardan ayırmak gerekir. Pek çok dilde bu ikisinin kesin yapısal ayrımı olmasa da, Türkçe bu açıdan ilginç bir kanıt sunmaktadır: Türkçede eklentiler, konulardan *kesin olarak* sözdizimsel özelliklerle ayrılmaktadır (İşsever, 2000, 2003):

- ▶ Türkçede eklentiler kesinlikle tümce-başı konumunda bulunamaz.
- ▶ Eklentiler için Türkçede özel bir sözdizimsel alan vardır: eylem-arkası

- (7) A: Duydun mu, Kaan Selen’i sinemaya davet etmiş.

- a. B: *Sinemaya* Mert davet etmiş Selen’i.
b. B: Mert davet etmiş Selen’i sinemaya.

- ▶ Eklentiler, sesbilimsel olarak da konulardan ayrılır. Konular (Türkçede seçimlik olarak) B-vurgusu almasına karşın, eklentiler hiçbir tümcesel vurgu almaz.

4. ODAK

Tümcedeki tek yeni bilgi odak olduğundan, odağın yöntembilimsel olarak incelenmesinde genellikle soru-yanıt testi kullanılmaktadır.

- (8) a. Okan kitabı nereye bıraktı?
b. Okan kitabı [OD MASAYA] bıraktı.
c. # [OD OKAN] kitabı masaya bıraktı.

Önvarsayım: (Jackendoff, 1972)

Okan kitabı x bıraktı.

Odak: MASAYA

Odağın evrensel olarak *birincil tümce vurgusu* aldığı kabul edilmektedir. Bu, Türkçede ve hemen tüm dillerde odağın en temel ve belirleyici özelliğidir.

Odağın işaretlenmesinde kullanılan bir diğer dilsel yapı da sözcük dizilişidir. Örneğin, Türkçede sözcük dizilişinin oynak olmasının (bkz. ör. (3)) temel nedeninin, bilgi yapısının sözcük dizilişi ile işaretlenmesi olduğu kabul edilmektedir (Erguvanlı, 1984; Erkü, 1983; Kılıçaslan, 1994 vs.). (Sözcük